

Česká společnost ve světle mašínovské diskuse

Co zaznělo po smrti Milana Paumera o skupině bratří Mašínů

MARTIN TICHÝ

Předložený výběr z diskuse o bratrech Mašínových, iniciované úmrtím Milana Paumera, není zdaleka reprezentativní. Záměrně poukazuje na rozdílné pohledy, tak často doprovázející činnost skupiny. Zejména tam, kde uvádí vyhraněné, v rámci diskuse často citované texty. Případný zájemce, který by se chtěl komplexněji seznámit s průběhem předmětné debaty o naší minulosti, by jistě záhy poznal, že prezentované názory jednotlivců, často ty nejsubjektivnější, vypovídají více o autorech samotných než o problému – v mašínovských debatách značně upozaděného – třetího, protikomunistického odboje.

Česká společnost, příliš zaujatá aktuálními problémy, často čelí výtce upozorňující na absenci kontinuálně vedené debaty o smyslu novodobých dějin. Neznamená to jistě, že by o podstatných událostech české, potažmo československé minulosti panovala shoda v interpretaci, vnímání a výkladu (významu) jednotlivých jevů, událostí (jeden z nejkřiklavějších příkladů je odsun německého obyvatelstva), stejně jako celé epochy 20. století. Není sice jisté, komu by měla být debata adresována, mimo úzký okruh „zasvěcených“ (v nejširším smyslu těžko definovatelní intelektuálové), ostatně oni debatu iniciují a vedou, má se však za to, že daný stav (o)pomíjení vlastní minulosti vypovídá nejen o obavách z odpovědnosti nést následky činů, jichž se naši předci dopustili, ale i o nezájmu je v širších souvislostech reflektovat, vést o nich debatu. Do jaké míry se v absenci hlubší debaty zrcadlí podvědomé tušení nemožnosti nalézt nad některými z nich shodu, mnohý-

mi očekávanou, lze jen těžko určit. Přetrvávající, byť pomalu ustupující představa o objektivně poznatelných, kodifikovaných a uniformně vyložitelných dějinách si doposud vybírá daň.

Přestože debata není vedena kontinuálně a její odezva není zdaleka tak intenzivní, jak by si mnozí iniciátoři přáli, nelze pominout, že při určitých příležitostech (jedná se například o tzv. kulatá výročí) zaujme zejména při vhodné mediální prezentaci poměrně velkou část veřejnosti. Veřejně prezentované přemýšlení o minulosti neinicují pouze výše uvedená výročí, jak jsme se o tom při smutné příležitosti úmrtí a pohřbu Milana Paumera přesvědčili. Úmrtí, a zejména pohřeb Milana Paumera podnítil poměrně rozsáhlou, médii iniciovanou a sledovanou debatu, v níž se diskutující nejčastěji vymezovali vůči skupině bratří Mašínů, jejímž členem byl i „ten třetí“, jak sám sebe Milan Paumer označoval. Debata zároveň pou-

kázala na to, jak my sami, tj. česká společnost, vnímáme padesátá léta dvacátého století. Jedná se o období, o němž mnozí historikové prohlašují, že vedle okupace patří k nejtemnějším v naší novodobé existenci.

Mezi často se opakujícími se otázkami – pokládali si je sami diskutující, a nutno konstatovat, že se na ně při prezentovaném přemýšlení o minulosti snažili odpovědět – nalezneme jednu, jež, jak si ukážeme, představuje klíčový problém diskuse. Možno ji vyjádřit takto: Lze členy skupiny označit za hrdiny? Jedná se o jakousi osu, okolo níž se celá debata vedla a vůči níž se každý v rámci svých odpovědí vymezoval. Používané příklady, s kterými byli „mašínovci“ poměřováni, patří k často uváděným a poměrně známým událostem, o nichž můžeme říci, že se již staly předmětem mnoha podobných diskusí (atentát na Heydricha). Můžeme také konstatovat, že jména osobností, s nimiž byly činy skupiny konfrontovány, patří v přípa-

Josef Mašín a Milan Paumer se setkali v listopadu 2005 v Bratislavě. Do České republiky se bratři Mašínové od pádu železné opony ještě nepodívali. Foto: ČTK

dě „odeznělých“ historických událostí ke kanonizovanému panteonu osobností českých dějin (Jan Hus), v případě událostí 20. století k osobnostem, o nichž možno říci, že procházejí diskusí, avšak jsou považovány za klíčové pro pochopení naší novodobé historie (Milada Horáková, Jan Palach).

Určující se zdá(l) být i kontext otázek a odpovědí, hledání příměru a srovnání, tak jak to naznačil spolu s ostatními Zbyněk Petráček (LN, 24. 7. 2010): *Národ, který uctívá hlavně své nevinné oběti, nikdy nepřijme za své ostré hochy typu Mašínů.* Určil sice problém celé diskuse, když Milana Paumera označil za člověka odvážného, jak ...*může znít většinový názor. Ale byl Paumer hrdina? Tady už konsenzus drhne.* Zároveň poukázal na možné souvislosti jejího politického pozadí, když připomněl

slova bývalého českého premiéra Mirka Topolánka, jenž Mašíny označil za hrdiny. Nicméně až příliš zjednodušil jeden z podstatných problémů diskuse. *Topolánkův mašínovský odkaz zní takto: buď vezmeme Mašíny takové, jací jsou, coby symbol protikomunistického odboje, nebo je vytěsníme, ale s nimi i celý třetí oboj. Buď jedno, či druhé, ale obcházet je nemůžeme.* Jeho slova naznačují, alespoň ve sféře mediální roviny, jako by skupina bratří Mašínů určovala naše poznání, chápání a prezentaci protikomunistického odboje, což spíše představuje téma dalších (a delších) debat – a jistotu nesouhlasu mnohých, přičemž s posledními slovy o tom, že skupinu nemůžeme obcházet a vytěšňovat ji z našeho přemýšlení o minulosti, lze jen souhlasit.

Podstatným problémem akcí skupiny (absolutnost v konání předse-

vzatých úkolů) – v něm spočívá jádro názorové vyhraněnosti – je legitimita jejich činů. V přímočaře „mravní“, pro mnohé jednostranné a jednostranně bezvýhradné rovině to vyjádřil Zdeněk Mahler (*Literární noviny*, roč. XXI., 16. srpna 2010), když na otázku: *Jsou Mašínové a spol. hrdinové?* odpověděl: *Na to už jsem před léty odpovídal. Měl jsem na to jednu větu a musel jsem říci ano, nebo ne. Nemám důvod na své tehdejší odpovědi něco měnit. Řekl jsem ne a přidal otázku, parafrázi Dostojevského: Není-li bůh, je vše dovoleno? Za komunistů nebyl – bylo proto vše dovoleno?* Citovaná odpověď ukazuje na požadovanou vyhraněnost odpovědi, jíž si „veřejnost“ žádá; *musel jsem říci ano, nebo ne*, jako by neexistoval další prostor k přemýšlení a k tázání, proč a co bylo v daném případě nutné, možné.

Legitimita činů není odvozována od abstraktních konstrukcí, na rozdíl od konkrétní, určující situace. V ex post dané variabilitě na legitimizující jednání poukázal Ondřej Černý (*Mladá fronta DNES*, 24. 7. 2010), nepřímou připomínající zásluhu Milana Paumera na vydání knihy Dagmar Šimkové *Byly jsme tam taky*. Navázal tak na kolegy Jana Gazdíka a Luďka Navaru (*Mladá fronta DNES*, 23. 7. 2010), kteří ve svém textu prezentovali veskrze kladné názory českých historiků a přátel Milana Paumera, majících k jeho osobě přímou vazbu. Na Gazdíkově a Navarově textu je patrné, že právě kontext konkrétních souvislostí a osobních vazeb (budiž to konstatováno pouze jako fakt) určuje vnímání jednotlivých činů.

Chybějící osobní zkušenost, případně odbornou znalost tématu u laické veřejnosti často nahrazuje společenské vědomí, (nejsnáze) získané ve školních lavicích, které ustanovuje vnímání souvislostí; ty pak určují pohled veřejnosti na jednotlivé historické události. Patrně tohoto si byl vědom Libor Stejskal (*Neviditelný pes*, 24. 7. 2010), když poukázal na uplatňování tzv. dvojího metru při hodnocení skupiny bratří Mašínů. Užil jistě vhodné paralely (skupina Tři krále, jejímž členem byl Josef Mašín, otec bratří Mašínů) mezi druhým a třetím odbojem. Připomněl na podkladě nepřímé citace neexistenci kompromisu mezi lidickými oběťmi a jejich nacionalně socialistickými katany. *Sotva se najde Čech, který by o tom pochyboval*. Komparoval (ne)možnost beztretně schvalovat atentát na Heydricha za Protektorátu a nemožnost vyjádřit veřejný nesouhlas s tzv. lidově demokratickým uspořádáním. Na základě uvedeného srovnání vyjádřil obecnou platnost vyššího principu mravního, vztaheného nejen na atentátníky na Heydricha, ale i na III. odboj [...] a při tiché vzpomínce na Milana Paumera daného do pochopitelné souvislosti s činy skupiny bratří Mašínů.

Nad postojem Čechů k protikomunistickému odboji se kriticky zamýšlel Robert Břešťan (*Hospodářské no-*

viny, 23. 7. 2010). Upozornil na rozporuplné (ne)přijetí činů skupiny, které se odrazilo v oficiální rovině: *Navzdory řadě návrhů a nominací si ani Václav Havel, ani Václav Klaus netroufli tak kontroverzní postavy českých dějin vyznamenat*, odvislé snad (?) od privátního postoje poměrně velké části české společnosti: *Je možné se komunismu postavit se zbraní v ruce? Podle nemála Čechů ano, ale jen když při tom nikdo nezemře...*

Veřejná a politická sféra, obrazně řečeno, představuje vzájemně se ovlivňující prostor, uspokojující vzájemnou poptávku; její ohlas nalezneme v prezentovaných postojích čelných představitelů politických stran. Parlamentní listy (parlamentnilisty.cz, 24. 7. 2010) verifikují názorové rozdělení, patrné nejen v občanské společnosti, ale i mezi českými politiky (jedno od druhého nejde oddělit). Od „kompromisního“ postoje Zdeňka Škromacha: *Pro mě to žádní hrdinové nejsou, ale na druhou stranu je potřeba vzít v úvahu, v jaké době žili a utíkali. Já bych je nevyznamenával ani ostře nezatracoval. Ale myslím si, že v této zemi je mnoho lidí, kteří by ocenění zasloužili*, ke krajně negativnímu soudu předsedy KSČM Vojtěcha Filipa: *Střeleli zezadu, podřezali spoutaného člověka, sami to přiznali v knize Cesta na severozápad. Vražda zůstává vraždou, nejde o dobu, ale o respekt k lidskému životu*. Na což vlastně nepřímo a bezděčně, avšak příhodně reagoval historik Petr Blažek (*Ranní interview*, ČRo 1, 23. 7. 2010, 8.50) uvedením veřejně málo známých faktů ze života Milana Paumera a upřesněním jeho podílu na činnosti skupiny, včetně přátelských vazeb rodiny Mašínových k Miladě Horákové a Heliodoru Píkoví. Podobně vyzněla i „návštěva“ Petra Blažka a Martina Vadase v rozhovoru pro relaci Českého rozhlasu (*Host Radiožurnálu*, ČRo 1, 3. 8. 2010, 10.05). Oba hosté hledali a nacházeli legitimitu jejich činů v politické realitě poloviny minulého století. Přesto se částečně lišili v charakteristice Milana Paumera, ačkoli ho osobně znali a mají

na jeho osobu, podobně jako na problematiku protikomunistického odboje, značně blízký názor. Marginální, subjektivní a v dané problematice nepodstatná neshoda, vzhledem k prostředí nejspíš i náhodná (*On nebyl člověk, který by byl nějakým složitým intelektuálem... – Já bych teda neřekl, že nebyl vlastně intelektuálem, Milan Paumer si myslím, že byl vlastně duchovním člověkem...*), poukazuje na možné problémy ve vnímání jednotlivých osobností odboje, pokud bude vedena v širším plénu a pochopitelně lidmi bez osobních vazeb, s jinou životní zkušeností a politickým přesvědčením.

Naprosto rozdílné postoje ke skupině bratří Mašínů ještě před úmrtím Milana Paumera prezentoval Jaroslav Kojzar (*Haló noviny. Historie – příloha*, 19. 7. 2010), když v recenzi knihy *Cesta na severozápad* označil činy skupiny za teroristické a knihu samu, *jakýsi deník obou bratří, připodepsán i Milan Paumer, za učebnici nenávisti. Nikoliv demokracie*. Jasně prezentovaný nesouhlas s knihou – a popisovanými událostmi – však ve své formě diskvalifikuje i autora uvedeného textu, přesněji jeho přístup k možné diskusi.

Příčiny názorového rozporu mezi oběma stranami, jak jej na jedné straně v poměrně krajní pozici (re)prezentuje Jaroslav Kojzar a na druhé straně jeho nepřímí antipodi, letmo nastínil v nadnesené myšlenkové konstrukci Michal Semín (europortal.cz, 3. 8. 2010): *Komunismus 20. století je jen jednou, pravda dosti ohavnou, tváří širšího myšlenkového proudu, pramenícího v novověkém odklonu evropských národů od svých křesťanských kořenů*.

Lépe se s myšlenkovým rozporem české společnosti snažil vypořádat – přesněji rozpor postihnout a vysvětlit – Karel Hviždala (*Neviditelný pes*, 3. 8. 2010). Po úvodní otázce, proč tomu tak je, se odvolal k filozofickým autoritám 20. století, k Theodoru Adornovi: *Historie není jen to, co se stalo, ale je mimo jiné také plna situací, k nimž nikdy nemělo dojít a za*

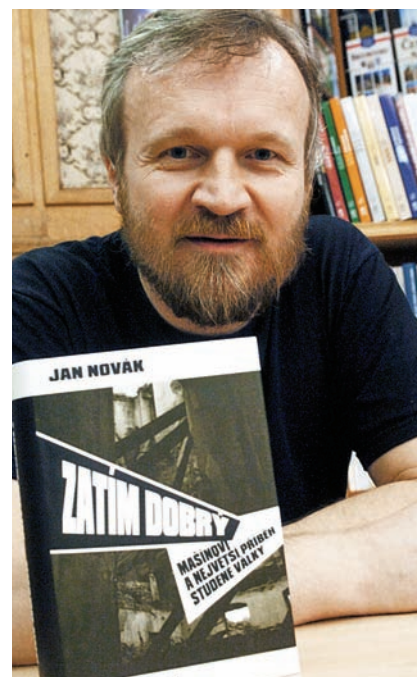
něž jsou lidé různou měrou zodpovědní, to znamená, že na nich nesou svůj díl viny a Karlu Jaspersovi: Každý z nás má vinu, pokud zůstal nečinný. Pasivita je morálně vinna každým selháním, které zanedbává povinnost chopit se jakékoliv možné aktivity k ochraně ohrožení, k ulehčení bezpráví, k odpírání zlu. Na základě těchto myšlenek dovodil, že jsou teoreticky vinni i u nás všichni, kdo se nechopili jakékoliv aktivity proti totalitnímu bezpráví, tedy kromě účastníků třetího odboje a disidentů. Nastínil i myšlenkové schéma, jímž vysvětlil pasivitu dle něho morálně neobrozené společnosti: *Odpor proti totalitě je marný a navíc škodlivý, protože totalitní moc brutalizuje.*

Otázkám, zda je účelné vést odboj proti totalitním režimům, jaké při tom použít prostředky a do jaké míry je legitimita odboje nadřazena obětem odvetných represí, věnoval prostor Petr Zídek (LN, 28. 7. 2010). Smrt Milana Paumera označil za příležitost příznivců Mašínů k zapokování svých pozic: *ozbrojený odpor proti komunistickému režimu byl legitimní, protože komunisté zavedli krutovládu. Mohl (čti měl!) tak jednat každý. Znovu uvedl vlastní, v recenzi knihy Jana Nováka *Zatím dobrý* již prezentované hodnocení akcí skupiny bratří Mašínů: Postavit se komunistické totalitě bylo jistě chvályhodné, prostředky, které bratři a jejich spulobojovníci zvolili, však hodnotu jejich rozhodnutí devalvovaly. Výnosy jejich odbojové činnosti ani zdaleka neodpovídají nákladům. Kritické posuzování odboje vztáhl na těžko definovanou hodnotu správnosti: Žádný odboj není sám o sobě „správný“, vždy musíme posuzovat prostředky a výsledky. Již dávno se diskutuje o účelnosti atentátu na Heydricha: stálo odstranění jednoho nacistického funkcionáře a politický kapitál, který z toho vytloukla Benešova exilová vláda, za Lidice a Ležáky a vypražďení části české elity? Vytkl glorifikování bratří Mašínů a Milana Paumera, které prý vytváří černobílý obraz minulosti, dělicí společnost na zbabělce a hrstku hrdinů, přičemž se zakrývá*

to nejpodstatnější: že hrůzné diktatuře nejen masy lidí sloužily, ale že se těšila široké podpoře veřejnosti.

Mediálně provokativní (a patrně i takto zamýšlený) text více méně souzněl s neméně vyhraněným textem Tomáše Zahradníčka (*Mladá fronta DNES*, 28. 7. 2010), majícího případ Milana Paumera (sic!) za jeden z nejstrašnějších dokladů rozvratu české společnosti ve čtyřicátých letech minulého století. Pod tlakem totalitních režimů se, jak uvedl, společnost v sebezáchovném pohybu rozložila [...] zpátky do tlup [...], díky čemuž se vůči „cizím lidem“ [...] členové tlupy často chovají bez velkých ohledů. Atomizace společnosti na uzavřené jednotky následně zapříčinila neschopnost čelit tlaku totalitních režimů, zároveň dnes patrně neumožňuje „objektivní“ zhodnocení činů bratří Mašínů, Milana Paumera, Zbyňka Janaty, Václava Švédy, Ctibora Mašína a několika dalších osob, což autor napravil protestem směřovaným proti oslavným článkům o ozbrojeném odboji jejich skupiny, proti neschopnosti správně vyhodnotit situaci, zvolit protivníka a prostředky k boji. [...] Nevidím za nimi jiný výsledek než mrtvolu lidí, kteří se jejich představám o třetím odboji náhodou připletli do cesty. Za užitečnější označil aktivity jiných vhodnějších, příkladnějších dědiců první republiky, jak to dokázali bratři Medkové či Havlové. Aspirace na důstojnický život, mylně zaměněná Mašíny, Paumerem a několika dalšími za právo na život důstojný, vedla za ohromného nasazení ke zbytečnému utrpení nevinných, aniž čemukoliv prospěla. Budiž Milanu Paumerovi, který tohle nikdy nepochopil, země lehká. Text je k dispozici na internetových stránkách <http://www.klaus.cz/clanky/2649> (citováno k 17. 9. 2010).

Dva výše uvedené příspěvky představují v diskursu o Mašínech bod vymezování. Jejich hodnota spočívá spíše ve schopnosti v dobrém smyslu vyprovokovat debatu k tématu než v kvalitní „historicko-mediálně“ pojeté reflexi minulosti. Kritici vyčítali textu relativizaci až negaci

Jan Novák dostal za svůj román *Zatím dobrý*, v němž popisuje osudy skupiny bratří Mašínů, literární cenu Magnesia Litera
Foto: ČTK

problému protikomunistického odboje a nepochopení dobové reality. Ani názorově shodné články nepřinášely většinou, mimo zploštění diskuse, nic nového.

K mašínovské problematice kriticky vyhraněný text Václava Žáka (ČRo 6, též *Britské listy*, 6. 8. 2010) je myšlenkově konzistentnější. Přináší v rámci debaty nové téma, liberální pojetí společnosti, světa, povinnosti a práva jedince v něm, nejvyšší hodnoty důstojného života. Hlavně v odvolání se na historické postavy Sokrata a Ježíše a tradici evropské civilizace, spočívající v přesvědčení, že je lépe bezpráví snášet než páchat. Patrně v apologickém tónu se autor ohradil proti jím uvedenému neuzítí myšlenek Karla Jaspere, který by byl zděšen, kdyby se dočetl, že se jeho teze používají jako ospravedlňování násilí (viz text Karla Hvíždaly). Autor se také pokusil nastínit časovou podmíněnost předmetných činů skupiny bratří Mašínů, s poukazem na pravděpodobnost jejich

potrestání, pokud by činy „spáchali“ například v roce 1972, kdy by se na ně hledělo jako na činy teroristické, a to i kdyby soud vzal v úvahu povahu režimu, z něhož se snažili odejít; pro zdůraznění argumentace užil autor ve své konstrukci (údajně) analogického příkladu únosu letadla v roce 1972. V ní také spočívá jedna ze slabin textu: nelze automaticky vztahovat situaci let padesátých k následujícím dekadám a činům let sedmdesátých. Zvláště když připustil (opět ne zcela přesně), že se režim nezměnil – nebo jen málo –, na rozdíl od politické situace ve světě, přičemž nevzal v úvahu proměnu společnosti. Výsledkem je přesvědčení, že jejich (Mašínů) činy jsou individuálním terorismem. Vyrovnání s minulostí by řešil (i) pomocí soudu, který by zvážil všechny okolnosti, přihlédl k situaci padesátých let. *Mašín se měli omluvit za své jednání. [...] nebyli „obyčejní“ vrazi, za které je někteří považují. Politický aspekt v jejich jednání byl. Nebyli však ani hrdiny odboje jako jejich otec. On bojoval v reálné válce.*

Diskuse kolem skupiny bratří Mašínů není myslitelná bez přihlídnutí k realitě naší současnosti. Bez naší schopnosti přijímat značně rozdílné názory. Možná poněkud nadsazeně lze říci, že dnes neexistuje obecný způsob, jakým by jedna profesní skupina mohla zakazovat či omezovat své názorové, ideové odpůrce. Dále platí, že nejednoznačné vnímání našich dějin, hodnocení jejich významu, akcentace různých hodnot, není specialitou jen laické veřejnosti, ale i politiků a historiků. I oni nakonec tvoří společnost, jsou jejími dílčími reprezentanty. Odborná hlediska nelze dnes v historii, případně v humanitních vědách, na rozdíl od technických oborů, prosazovat (takřka) jinak než diskusí s oponenty, což ostatně ukázal rozhovor mezi moderátorem Janem Bumbou a historiky Petrem Zídkem a Tomášem Bursíkem (ČRo 1, *Ozvěny dne*, 4. 8. 2010, 18.00). Na otázku moderátora: *Jak je možné, že se jako historici [...] neshodnete?* Tomáš Bursík příkladně postmoderně odpověděl: *No*

*tak to je ale docela prima, že se neshodnem. To už myslím, že hovoří o vyspělosti té společnosti, že se tady můžeme takovýmhle způsobem dohadovat. Já myslím, že to opravdu záleží na každém z nás, jaké má indispozice nebo dispozice, z jakých kořenů vyrůstá. Jaké je jeho přesvědčení. Ve stejném rozhovoru Petr Zídek uvedl: Podle mě to, že někdo se postavil se zbraní v ruce totalitnímu režimu, není samo o sobě žádná hodnota. Já to prostě posuzuji podle těch výsledků, a ty byly velice špatné. Já tady musím připomenout jednu věc, že ještě na jaře roku 1989 odmítlo exilové nakladatelství Josefa Škvoreckého vydat knihu *Oty Rambouska, která popisuje činnost bratří Mašínů, a to s odůvodněním, že by to byla voda na mlýn komunistické propagandy.**

Lubomír Martínek (LN, *Orientace*, 28. 8. 2010) upozornil na možné kořeny popsaného stavu. Příčiny disharmonické diskuse hledal v rozdělení na různé typy. První a nejpočetnější skupinu nazval Kolektivní humanisté. Uvažování shrnul do vět, které, myslím, příhodně vystihují podstatu přemýšlení této skupiny, části společnosti: *Mašínové zvolili příliš silné prostředky, a tudíž nepatří do slušné společnosti. Jsou rozkročení mezi sympatií (ano, zlu je třeba vzdorovat) a soucitem (vždyť zabili obyčejné pěšáky, tedy bytosti jako vy nebo já).* Platonovi potomci, kteří tvoří druhou skupinu, jsou přesvědčeni, že vše na zemi má svůj předobraz v ideálním světě idejí. Připomenul i historické (a současné) důsledky takto pojímaného světa, když vedle sebe postavil parafrázovanou postavu Lenina a jeho soudruhů a víru ve všemohoucí, globalizovaný trh. *V této logice je jasné, že Mašínové stojí na špatné straně. Jejich boj je odsouzený, nikoliv proto, že je morálně vadný, ale protože je neúčinný, protože „náklady“ neodpovídají výsledku.* Třetí skupinu, věnující se uspokojování vlastních biologických potřeb, označil za Egoistické individualisty, pro něž kulturní nastavení [...] existuje stejně málo jako zájem o ty, kdo nejsou členy rodiny jak v doslovném, tak i v přeneseném slova smyslu. *Mašínové mohou klidně obdivovat,*

třeba i knihu o nich si koupí, protože je vnímají stejně odděleně od svého ega jako sedm statečných. U poslední a také početně nejslabší skupiny, nazvané Humanističtí individualisté, vzbuzuje skupina bratří Mašínů pochopení i tehdy, když (člověk) jejich přesvědčení považuje za scestné, blízkost, i když žije v jiné době, úctu, i když už zná výsledek jejich nerovného boje, a především empatii, protože si dokáže představit utrpení, jímž museli projít.

Poměrně všeobecný respekt k názorové pluralitě, k rozdílné generační zkušenosti, vytváří pro mnohé nepochopitelný a nepřipustný obraz relativizovaných dějin. Diskuse ani naše případné názorové rozdíly nás však nezabavují odpovědnosti k vlastním dějinám, byt si budeme vědomi, že obecná pravda (dějin) slovy Lubomíra Martíneka *nemůže zvítězit, protože jsou oblasti, v nichž žádná pravda prostě neexistuje. Naštěstí.*

Při čtení příspěvků do skutečně značně rozsáhlé diskuse, jejich výběru, psaní samotného textu jsem si často pokládal otázku, do jaké míry je schopna mediální diskuse postihnout názorovou pluralitu ve společnosti. Nedokážu na ni zatím odpovědět. Snažil jsem se však upozornit na to, že nejenom texty, ale i celá debata poukazuje na rozdělení společnosti. Není pouze generační a čistě intelektuálně nebo profesně názorové. Na formě debaty, osobnostech, jež ji vedou, je možné – alespoň si to myslím – vyzorovat i rozdělení v rámci politického spektra. Stačí si povšimnout, kdo byl a kdo nebyl na pohřbu Milana Paumera. Zvláště není-li ono politické rozdělení zdaleka tak jednoznačné, jak by se na první pohled mohlo zdát; s tím, že do budoucna by naše přemýšlení o minulosti měly ovlivňovat jiné hodnoty než ty politického charakteru.

Mám ale také za to, že dehonostující, přímo urážlivé plakáty vylepené v den posledního rozloučení byly spíše výrazem značně nemravného a trapného politikaření než vyjádřením politického postoje. pd

Poznání minulosti přispívá k jejímu pochopení

Vzdělávací aktivity ÚSTR

JAROSLAV PINKAS

V preambuli zákona č. 181, kterým byl zřízen Ústav pro studium totalitních režimů a Archiv bezpečnostních složek, je zmíněna nutnost poznání minulosti, které přispívá k jejímu pochopení, motto ústavu tuto tezi dále rozvádí. V obecné rovině s ní bude polemizovat málokdo. Žádné vědecké pracoviště jí nebude odporovat, nutnost popularizace je zřejmá a neoddiskutovatelná. Přesto jsou její konkrétní podoby v nejednom ohledu nedostatečné. Ústav je v mnoha směrech výjimečnou institucí, která se liší od běžných výzkumných pracovišť. Jedním ze znaků, které ho od řadového akademického pracoviště odlišují, je orientace na praktickou pomoc vzdělávacím institucím.

Většina akademických ústavů se věnuje především primárnímu výzkumu a otázky popularizace svých vědeckých výsledků řeší nesystematickými a izolovanými aktivitami. V rámci ÚSTR oproti tomu byla už na konci roku 2008 zřízena skupina vzdělávání, která se věnuje systematické podpoře výuky soudobých dějin na školách. Primárním cílem této skupiny je metodická podpora učitelů dějepisu a společenských věd, kteří se témat soudobých dějin dotýkají nejvíce. Tato podpora se realizuje především pořádáním metodických seminářů pro učitele a tvorbou výukových pomůcek usnadňujících učitelům prezentaci soudobých dějin. Vedle programů orientovaných na učitele rozvíjíme i žákovské programy, založené na přímé aktivitě jednotlivých žáků základních a středních škol.

Na počátku činnosti stála naše vlastní učitelská zkušenost a poznání

určité mimoběžnosti (či ne zcela dobré „kompatibility“) historiografie a školního dějepisu. Řada historiků má představu, že školní dějepis je pouze jakási simplifikovaná verze aktuálního stavu historického poznání. Učitel je dle této představy popularizátor vědeckých poznatků a vlastně jakási „hlásná trouba“ historiků. Skutečnost je však poněkud odlišná. Ve školní praxi totiž zdaleka nejde „jen“ o simplifikaci vědeckých poznatků, ale o rozvoj určitého okruhu dovedností a schopností (v terminologii školního prostředí „klíčových kompetencí“), které musí žák prokázat. Základním východiskem této teze je pochopení odlišné funkce učiva: učivo (ve smyslu událostí, jmen, dat) není cílem, nýbrž prostředkem, skrze nějž se dosahuje požadovaných schopností. Ve školní praxi to znamená, že cílem výuky není pouze přesné osvojení dat událostí a jmen jejich aktérů, ale roz-

vinutí schopností minulost analyticky hodnotit a především vztahovat minulost k dnešku. Historici se domnívají, že žák musí vědět, kdo byl první dělnický prezident, co to je SNB, kdy zemřel Antonín Zápotocký atd. Tyto vědomosti jsou samozřejmě u školní mládeže žádoucími, nikoli však zásadním výstupem školní výuky.

Je-li jedním z cílů školního dějepisu rozvoj analytického, abstraktního myšlení, je třeba přizpůsobit tomu styl výuky. To znamená opustit tradiční „velká vyprávění“, která strukturují dějiny ve smyslu univerzálního „národního“ příběhu, a vytvořit určité „výukové jednotky“ na principu puzzle, které si každý učitel vybírá a skládá sám. Domníváme se, že klíčovým článkem úspěšné výuky dějepisu (ale samozřejmě nejen dějepisu) je osobnost učitele. Cílem našich metodických seminářů je tak nabídnout učitelům modelová schémata

Metodické semináře poskytují učitelům dějepisu podněty pro výuku, například pro práci s audiovizuálním materiálem

Foto: Přemysl Fialka

takto pojaté výuky, představit „neautoritativní“ způsob prezentace dějin, kdy žáci podporovaní učitelem sami analyzují texty, audiovizuální ukázky, ikonografický materiál.

Školní dějepis má samozřejmě více cílů a jedním z nich je výchova k hodnotám. To, domníváme se, je opět jedno z bílých míst české historiografie. Ne snad že by historici rezignovali na hodnoty, pochopitelně že bez hodnot nelze vůbec konstruovat nějaký dějinný obraz, ale ve vztahu ke školnímu prostředí upadá spousta historiků do jakési kataleptické křeče: jak vlastně přistupovat k těm podivným malým bytostem, které neovládají pojmový aparát, uniká jim historický kontext a vlastně vůbec nemají představu, o čem bádám a píši? Výsledkem těchto rozpaků je buď chladný akademismus, který žáky

nezajímá nebo je děsí, na straně jedné, anebo (což je snad ještě horší) brutální simplifikace dějin, která je založena na černobílé dichotomii dobra a zla a při níž jsou hodnoty servírovány podobně jako hostie při přijímání. Takovýto způsob prezentace ovšem často budí odpor ještě větší. Hodnotová výchova neznamená pouhou klasifikaci: toto bylo (je) dobré, toto bylo (je) špatné, tohoto se vyvarujte, toto (toho) následujte. Hodnotová výchova znamená především konfrontaci hodnot; hodnoty nemohou být „posvátnými kravami“, které se uctívají, ale musí projít ostrou konfrontací. To od učitele vyžaduje, aby se nevyhýbal ožehavým tématům, aby šel proti zavedeným konvenčním interpretacím, aby se nebál netradičních úhlů pohledu, aby pracoval s těmi vzorci a hodnotami, které děti

znají ze současné popkultury, a s pomocí tohoto pojmového aparátu „objevoval“ i hodnoty, které jsou společensky žádané.

Jednou z hlavních „nekompatibilit“ historiografie a dějepisu je právě otázka objektivity. Školní dějepis prostě nemůže být při prezentaci minulosti zcela nestranný. Lze sice pochopit motivy jednání kohokoli, ale zároveň je třeba určité hodnoty vyzvednout a jiné naopak odsoudit. Personalizace těchto hodnot je pak spíše kontraproduktivní, neboť zvyšuje distanci mezi hodnotami a „řadovými“ občany. Asociujeme-li hodnoty s „hrdiny“, pak je vzdalujeme „mase“, a cílem školního dějepisu je internalizace určitého typu hodnot (lze přitom opět odkázat k preambuli zákona 181). Výklad minulosti vždy byl (a pořád je) nanejvýš delikátní

záležitostí. Stále platí, že kdo ovládá minulost, ovládá budoucnost. Naším cílem rozhodně není sloužit nějaké konkrétní skupině nebo zájmové lobby. Odmítáme autoritativní výklady minulosti založené na jednostranné interpretaci jednoho typu archivního materiálu. Na druhé straně neznamena pluralita dějinných interpretací, že se z veřejného diskursu vytrácí schopnost tyto interpretace validovat. Pokud bychom přistoupili k výkladu, že každý má svou pravdu, pak bychom ve výsledku konstatovali, že pravda jako způsob přístupu k realitě je už překonaný koncept. A to bychom rozhodně nechtěli.

Jedním z našich dlouhodobých cílů je tedy zmenšování odstupů mezi vědeckým výzkumem a školní praxí. V této souvislosti je třeba zdůraznit dobrou spolupráci s kolegy historiky z odboru zkoumání totalitních režimů,

kteří ochotně recenzují naše produkty, ať už se jedná o elektronické nebo klasické učební pomůcky, celá řada se jich podílí i na našich vzdělávacích seminářích. Jsme si vědomi mimořádné zátěže, kterou pro ně tato spolupráce představuje (neboť to pro ně znamená práci nad rámec plánu). Snažíme se proto získat formou grantů další finanční prostředky, které by byly využitelné i pro rozšíření činnosti badatelů na úseku vzdělávání. Spolupracujeme samozřejmě také s celou řadou externistů z akademických pracovišť a vysokých škol.

Během dvou let jsme uspořádali dvacet metodických seminářů pro učitele na různá témata soudobých dějin a tři letní školy soudobých dějin – poslední proběhla letos koncem srpna v Ostravě. Účastnilo se jich přes pět set učitelů, z toho za poslední (školní) rok více než dvě stě. Cyklus

seminářů pořádaných ÚSTR je vůbec nejpočetněji navštěvovaný vzdělávací cyklus z nabídky dalšího vzdělávání pro učitele dějepisu. To jistě samo o sobě nic nevyovídá o kvalitě našich seminářů, ale je to přesto potěšitelné číslo. Dokládá, že učitelé mají o metodické inspirace velký zájem. Z našich seminářů si odnášejí množství materiálů, konkrétně použitelných ve výuce.

Spolupracujeme s celou řadou institucí. V první řadě s Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR, dále s Národním institutem pro další vzdělávání (NIDV), občanským sdružením PANT a mnoha dalšími. Členové naší skupiny jsou součástí ministeruského expertního týmu pro výuku dějepisu a v této pozici spolupracovali na formulaci doporučení MŠMT k výuce dějin 20. století. Ve spolupráci s MŠMT jsme se podíleli i na organiza-

Účastníci semináře se podepisují do prezenční listiny a seznamují se s dostupnou literaturou k probíranému tématu

Foto: Přemysl Fialka

ci některých seminářů a dalších metodických doporučení. V rámci spolupráce s NIDV pořádáme metodické semináře i mimo budovu ÚSTR, na krajských pracovištích NIDV. Díky této spolupráci prošlo našimi kurzy dalších cca 200 učitelů, pro které je jinak návštěva ÚSTR nedostupná. Veškeré semináře jsou zdarma.

Přestože považujeme naše semináře za vcelku úspěšné, uvědomujeme si limity této aktivity. Při velkém množství škol a učitelů není v našich silách nabídnout semináře všem, kteří by o ně měli zájem. Uvažujeme proto o vytvoření sady e-learningových kurzů, které by zprostředkovaly naše metodické podněty každému zájemci.

Další velkou agendou naší skupiny je příprava metodických pomůcek pro učitele. Soustředíme se především na digitální formy, neboť v nich spatřujeme budoucnost vzdělávání. Díky stále dostupnější audiovizuální technice v kombinaci s rostoucími finančními prostředky z různých dotačních titulů MŠMT (především z Evropských strukturálních fondů) se dataprojektor stal běžným vybavením většiny škol. To samozřejmě otevírá nové možnosti a nabízí nové formy výuky. Jednou z největších výzev soudobé výuky je oslovit současnou „generaci MTV“. Dnešní mládež je již generací zcela mediální, vnímá svět skrze televizi (a internetové) obrazy a samozřejmě skrze různé sociální sítě. To jistě neznamená nějaké zásadní zhoršení „kvality“ současné mládeže, pouze konstatování, že text ztrácí své výlučné postavení. Z těchto důvodů se zaměřujeme především na tvorbu multimediálních pomůcek, které pracují především s obrazem. První takovou vlašťovkou bylo vzdělávací DVD *1968: zmařené naděje*, vydané na sklonku roku 2008. Toto DVD distribuujeme zdarma především na školy, ale i do dalších vzdělávacích institucí (občanských sdružení zabývajících se vzděláváním, krajských školicích středisek atp.). V současné době z 2000 kusů nezbylo prakticky nic a my uvažujeme o dotisku. Na rok 2009 bylo napláno-

váno k dvacetiletému výročí DVD *1989: Listopad a cesta k němu*. To se ovšem potýkalo s celou řadou právních a technických problémů, takže se ho podařilo vydat až v létě 2010. Určitou náhradou byla webová prezentace *1989: Listopad a cesta k němu*, zveřejněná v prosinci 2009 a v současné době obohacená o unikátní doklad normalizační propagandy – pořad Fakta, který StB připravovala k „vysvětlení“ listopadových demonstrací a který měl být zveřejněn po jejich potlačení.

V současné době pracujeme na DVD s pracovním názvem *Kolektivizace* a souběžně na webových prezentacích věnovaných tomuto fenoménu. Rádi bychom toto téma zachytili v širších souvislostech, jako určitý (brutálně násilný) typ modernizace a transformace vesnice. Chceme samozřejmě tematizovat podoby represe a diskriminace vesničanů, kteří se tomuto typu transformace vzdírali, ale zároveň i sledovat obrazy, které konstruovaly předpokládanou socializovanou vesnici v 50. letech, a jejich konfrontaci s realitou.

Dalším velkým tématem je sledování proměn obrazu kolektivizace v 70. a 80. letech. Normalizační strategie prezentace kolektivizace byla založena nikoli na popření veškerých negativ, ale na rafinované falzifikaci a manipulaci s minulostí. Výsledný obraz tak mohl vyvolávat (a zřejmě i vyvolával) dojem, že „takhle nějak to mohlo být“ a že „družstva jsou koneckonců dobrá věc“. Konečně je třeba si uvědomit, že socialistická transformace vesnice byla jedna z mála úspěšných společenských projektů doby komunistické éry. Mentalitu vesničanů přestala určovat selská vrstva a prosadil se typus družstevního rolníka jako zaměstnanec. To s sebou neslo na straně jedné růst materiálních výhod a stabilizaci socioekonomického postavení, na straně druhé rostoucí distanci od práce, ztrátu sounáležitosti s výrobou, která přestala být stylem života, ale stala se pouhým zaměstnáním.

Jinou oblastí, na kterou se zaměřujeme, je analýza ideologického jazyka

totalit. Schopnost dekódovat ideologická klišé považujeme za jednu z klíčových kompetencí žáků, a to už na základním stupni. Za tímto účelem jsme vytvořili projekt antologie ideologických textů, která je přístupná na webových stránkách ÚSTR. Jsou v ní zastoupeny projevy Moravce, Kopecského nebo třeba Jiřiny Švorcové i další texty, které ve své době měly ambice vytvářet ideové a ideologické normy společnosti. Každý text je opatřen historickou studií, která ho zasazuje do kontextu, a metodickými komentáři a modelovými otázkami i odpověďmi. Existence modelových odpovědí může samozřejmě vyvolávat určité podezření, že směřujeme interpretaci do „žádoucích“ podob, manipulujeme dějiny ve smyslu „jediného správného výkladu“. Tak tomu však není. Modelové odpovědi avizujeme jako odpovědi možné, nikoli jediné možné. Důvodem jejich formulace je skutečnost, že celá řada učitelů není na práci s ideologickými texty (ale mnohdy na práci s jakýmkoli texty) z různých příčin dobře připravena. Takoví učitelé pak tyto formy výuky v obavě z přílišné náročnosti raději vůbec neuvítají a jejich výuka je založena na výkladu. Tím, že k otázkám přiřadíme i modelové odpovědi, snažíme se i pro tyto učitele vytvořit „uživatelsky příjemné prostředí“. Je to tedy opět forma metodické podpory.

Jedním z pilířů našeho snažení, který postupuje všemi našimi aktivitami, je prosazení tématu reflexe minulosti do školního dějepisu. Tedy snaha o to, aby dějepis reflektoval kromě událostí a procesů také vzpomínky na tyto události a procesy. Vzpomínková kultura je na historiografii téměř nezávislá a s výjimkou orální historie opomíjený zdroj představ o minulosti. Fenomémem individuální paměti se proto zabývá náš školní projekt *Velké a malé příběhy soudobých dějin*, který je vlastně jakousi „školní“ verzí orální historie. Žáci sbírají vzpomínky na významné okamžiky českých dějin a za narátory jim slouží především rodinní příslušníci. Takovéto projekty samozřejmě nejsou

nijak ojedinělé. „Přidanou hodnotou“ toho našeho je především sjednocení metodiky rozhovoru a hlavně vytvoření databáze dnes už stovek rozhovorů, které tvoří cenný pramenný korpus a zároveň mají i velkou didaktickou hodnotu. Nabízí učitelům možnosti, jak přiblížit prožívání minulosti (zde především té nedávné, horizontem „žitých dějin“ se stal rok 1968, ke kterému se může vztáhnout generace současných prarodičů; 50. léta jsou už mimo tento horizont).

Současná sociologie operuje s pojmem individualizace, který podle ní vystihuje současný trend hyperemancipace individua vůči jakýmkoli kolektivům (stát, strany, ideologie, ale i rodina, škola atd.). S tím souvisí i rozpad konsenzu o (komunistické) minulosti a emancipace individuálních pamětí, které se vymezují vůči tomuto „velkému vyprávění“. Domníváme se, že právě tato otázka bude hrát v následujících letech důležitou roli a že představuje jednu ze zásadních výzev, s níž se bude dějepis potýkat.

Na závěr jedna příhoda, která tyto problémy ilustruje. Při prezentaci své teze o účelovém vzpomínání a zapomínání na jednom ze svých metodických seminářů jsem se setkal s ostrou odmítavou reakcí kolegyně učitelky, která působila v jedné vzdělávací organizaci: *Nezlobte se, pane Pinkasi, ale já s vámi absolutně nesouhlasím. Vy nás tady stavíte do role kolaborantů. Nás, kteří jsme na konci reálného socialismu žili své životy. My jsme nebyli pro režim.* Na mou námitku, že fotografie z května 1989 zobrazující plné Václavské náměstí ukazuje na jiný vztah k režimu, odpověděla, že tam stejně byli všichni z donucení a že u nás se prostě nebojvalo. Odmítla připustit mou interpretaci účasti na prorežimní demonstraci jako aktu loajality vůči režimu. Tuto účast vůbec nevnímala v nějakém symbolickém významu, nedávala jí žádné (ani pozitivní, ani negativní) hodnotové významy. Prostě tak se tehdy žilo, nic jiného nešlo dělat. Bylo vidět, že ji má interpre-

Americký historik Benjamin Frommer, jeden z přednášejících hostů metodického semináře
Foto: Přemysl Fialka

tace zasáhla, a bála se, že ji budu soudit. Marně jsem ji vysvětloval, že mi nejde o určení míry viny a vynesení rozsudku nad lidmi, kteří se prorežimní demonstrace účastnili, nýbrž o poznání, pochopení a nezaújaté pojmenování skutečnosti, klasifikaci, která nemá a priori nějaké politické cíle, není vedena úmyslem diskvalifikovat. Ona se přesto bála symbolického (nikoli právního) odsudku: *Vy mladí nás odsuzujete.*

Každá interpretace je dílčí a subjektivní, založená na akcentování různých momentů, významů a kontextů. Pokud tato „subjektivizace“ není racionalizovaná, tj. neústí v záměrnou falzifikaci, vědomou lež, je v zásadě legitimní. Rozhořčená kolegyně má svoji vzpomínku na bezhodnotovost veřejného prostoru a nezávaznost veřejné deklarace. V kontextu normalizace je bezhodnotovost veřejného aktu akceptována jako legitimní sociální norma. Problém je možná ve změně kontextu. Dnes chápeme nutnost tehdejšího postoje, ale myslím, že by nebylo šťastné, kdyby se tyto postoje legitimizovaly. Komu chybí prožitek normalizace, ten nesdílí vzpomínku na tuto sociální normu a vztahuje se k jiným normám.

Proto hodnotí její chování jinak, z jejího hlediska přísněji. Oba pohledy jsou legitimní. Ani jeden nemůže monopolizovat minulost vlastní interpretací. Paní kolegyně brání svou minulost – svůj život a svou integritu, má na to právo. My zase máme právo na hodnocení těchto událostí ze svého pohledu.

Takovýchto bolestných konfrontací bude zřejmě přibývat. Žádná metodika před nimi učitele neochrání, ale můžeme je alespoň na tyto střety připravit. Naším cílem je vytvoření maximálně komfortních, přitom však obsahově provokativních metodik, které umožní učitelům atraktivní formou reflektovat i méně zábavná témata. Dlouhodobým záměrem je pak přispět k transformaci historického povědomí mládeže ve smyslu zmenšení její distance od minulosti (současným žákům již chybí osobní prožitek nedemokratické minulosti), schopnosti tuto minulost kriticky hodnotit a identifikovat se s občanskými hodnotami naší společnosti. V souvislosti s rostoucí popularitou extremistických hnutí u mládeže (jak prokázaly tzv. volby nanečisto v květnu 2010) je to cíl velice důležitý.